

Kur'an'da 'Tevhid-i Ef'alî' Eğitiminin Yöntemleri

Doç. Dr. Muhammed Davudî - Doç. Dr. S. Cevad Kandil

Özet

Bu makalenin hedefi, Kur'an'da 'tevhid-i ef'alî' eğitiminin yöntemlerini incelemektir. Tevhid-i ef'alî, tevhidin mertebelerinden biridir ve çok sayıda örneği vardır. En önemlileri, hâlikiyette tevhid, rububiyette tevhid ve mâlikiyette tevhiddir. Tefsir kaidelerinden yararlanılarak gerçekleştirilen bu tahkik göstermektedir ki, Kur'an'da tevhid-i ef'alînin asli tezahürlerinin eğitimi için; farzetme, doğrudan telkin, tevhid-i ef'alînin fitrî olduğuna dikkat çekme, tefekküre sevk etme, istidlal, duygu ve hisleri harekete geçirme, nesnel örnekler gösterme ve geçmişten gerçek öyküler nakletme yöntemlerinden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim yöntemi, tevhid-i ef'alî, farzetme, doğrudan telkin, fitrî olma, tefekkür, istidlal.

1. Mukaddime

Tevhidin itikadî mertebelerinden biri 'tevhid-i ef'alî'dir. Yani varlık âleminde her fiilin fâillîği Allah'a münhasırdır ve hiçbir fiil onun izni ve iradesi olmaksızın gerçekleşmez. Fakat bu genel manayı açıklarken ve onu nedensellik nizamıyla uzlaştıran İmamiye, Mutezile ve Eş'ariye uleması tarafından farklı görüşler ortaya atılmıştır. (Tabatabaî, tarihsiz, s. 300-306; Subhanî, 1404 kameri, c. 1, s. 300-309; a.g.y., 1373, c. 2, s. 243-253; a.g.y., 1420 kameri, s. 115-168; Misbah Yazdî, 1370, 387-392; Mekarım Şirazî, 1367, c. 3, s. 316-319; Cevadî Âmulî, 1383, s. 443-447).

Allah'ın fiillerinde tevhid, Kur'an'ın, çok sayıda ayette öğretilmiş en temel itikadî

öğretilerindendir. Tevhid-i ef'alînin birçok tezahürü vardır, ama onların hepsinin Kur'an'daki eğitim metodunun incelenmesi bu makalenin hacmi dışındadır. Bu nedenle konuyu üç ana örnekte, yani hâlikiyette tevhid, mâlikiyette tevhid ve rububiyette tevhid üzerine odaklayarak toparlayacağız.

Bu makalenin asli sorusu şudur: Kur'an, tevhid-i ef'alîyi öğretmek için hangi yöntemleri kullanmış veya tavsiye etmiş ya da teyit etmiştir? Bu makale, Kur'an'da tevhid-i ef'alînin eğitim yöntemlerini keşfedip açıklamayı amaçlamaktadır. Konuya girmeden önce eğitim yönteminin anlamına açıklık getirmek ve tevhid-i ef'alî ve boyutları hakkında özet bilgi vermek lazımdır.

2. Eğitim Yöntemi

Kimileri eğitim ve öğretimde metodu, eğitimin hedeflerine ulaşmak için eğitim kuralları, yöntemleri ve tekniklerini kullanma yolu şeklinde tarif etmiştir. (Hüsey-nizade, 1388, s. 28). Başkaları ise bu yolu iradeli faaliyet çeşitleriyle ilişkili kabul etmiştir. (bir grup yazar, 1391, s. 450). Ama denebilir ki metod, eğitimin hedeflerine ulaşmanın niteliğinden ibarettir. Bu nitelik de normal olarak kendine has faaliyetlerin seçimini ve onların nasıl gerçekleştirileceğini kapsar. Örnek vermek gerekirse, eğer eğitimcinin hedefi öğrenciye darp eylemini öğretmekse bu eğitimin niteliği (faaliyetlerin seçimi ve gerçekleştirilmesinin niteliği) darp eğitiminin yöntemidir

Bazılarının görüşüne göre eğitim, öğretmek demektir. (Şeriatmedari, 1366, s. 18). Yani bir öğretici tarafından öğrenende öğrenim meydana getirme amacıyla gerçekleştirilen her türlü faaliyettir. (Meşayihirâd, 1380, s. 24). Bu tarife göre eğitimin hedefi öğrenmedir.

Başkaları ise öğrenmeye “kolaylaştırma” şartını ekleyerek eğitimi şöyle tarif etmiştir:

“Eğitim, öğrenmeyi kolaylaştırma hedefiyle öğretmen veya muallim tarafından planlanan, öğrenciler ve bir ya da birkaç öğrenen arasında etkileşme biçiminde cereyan eden faaliyetlere denir.” (Seyf, 1379, s. 30).

Fakat bu tanımın sınıfta verilen eğitime özgü olduğu ve diğer eğitim türlerini kapsamadığı dikkate alınarak daha geniş bir tanım yapılırken şöyle denmiştir:

“Hedefi, öğrencilerde öğrenmeyi kolaylaştırmak olan önceden planlanmış her türlü faaliyet veya yönetime denir.” (A.g.e.).

Ama Kur'an'da tevhid-i ef'alî eğitiminde öğrenmenin sadece zihinsel bilgide değişiklik meydana getirme manasına gelmediğine dikkat edilmelidir. Bilakis buna ilaveten, amelî davranışta değişiklik meydana getirmeyi de kapsamaktadır. Öyle ki zihinsel bilgide uluhiyette tevhid¹ ve davranış değişikliğinde ibadette tevhid² varacaktır. Kur'an'ın öğretileri itibariyle uluhiyette tevhid ve ibadette tevhid davet tüm peygamberlerin çağrısının özüdür:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾

“Senden önce hiç bir elçi göndermedik ki, ona şunu vahyetmiş olmayalım: Benden başka ilah yoktur, öyleyse bana ibadet edin.” (Enbiya 25).

Hulasa tevhid-i ef'alî eğitiminde yöntemin amacı, eğitim alan kişide tevhid-i ef'alî itikadı ve bilgisinin nasıl meydana getirileceğidir. Daha açık bir ifadeyle, kastedilen, tevhid-i ef'alî itikadı ve bilgisinin tahakkuku için hangi faaliyetlerin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Bu yöntemleri ya biz-zat Allah insanın eğitimi için kullanmış ya Allah'ın peygamberlere öğrettiği ve onlardan uygulanmasını istediği yöntemlerdir ya da peygamberlerin kendi eğitimlerinde kullandığı ve Allah'ın teyit ettiği metodlardır.

3. Tevhid-i Ef'alî ve Boyutları

Şii filozoflar ve kelimacılar, tevhid-i ef'alîde, Allah'ın işleri gerçekleştirirken müstakil olduğu ve başkalarının yardımına ihtiyacı bulunmadığı inancındadır. Bu inanç, araç ve vasıtaların bağımsız etkisini reddetme

¹ Allah'ın ibadet etmeye ve tapmaya layık tek varlık olduğuna itikat.

² Amelde sadece Allah'a ibadet etmek.

Şii filozoflar ve kelamcılar, tevhid-i ef'alîde, Allah'ın işleri gerçekleştirirken müstakıl olduğu ve başkalarının yardımına ihtiyacı bulunmadığı inancındadır. Bu inanç, araç ve vasıtaların bağımsız etkisini reddetme manasındadır, onların tesirini ilkesel olarak reddetme değil.

manasındadır, onların tesirini ilkesel olarak reddetme değil. Yani onların varlığı ve etkisini esas itibarıyla Allah, irade ve var etmiştir. Bundan dolayı onların tesiri vardır, ama bu etki bağımsız değildir. Aksine Allah'ın iradesiyedir.

Fakat âriflerin görüşüne göre tevhid-i ef'alî, insanın gördüğü ve bulduğu her şey Allah'ın işidir. Her tezahürü Allah varetmektedir. Diğer fâiller araçtan başka bir şey değildir. Yani şu Kur'anî hakikat tecelli etmektedir: “إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ” (Âl-i İmran 154). (Misbah Yezdî, 1389, s. 277-279).

“Filozoflar da felsefî bahisler yoluyla aşağı yukarı böyle sonuçlara varmışlardır. Ama ârifler bu hakikati görür ve bulurlar, sadece bilmezler.” (A.g.e., s. 279).

Allame Tabatabaî'nin Tevhid suresini tefsir ederken açıkladığı (Tabatabai, 1417 kameri, c. 20, s. 387) noktalara dikkat edildiğinde Kur'an'ın tevhid-i ef'alî konusundaki görüşünün şu olduğu anlaşılmaktadır: Kâinattaki tüm işlerin mutlak fâili Allah'tır ve onun fâil oluşunda hiçbir ortağı yoktur. Dolayısıyla söylenmesi gereken, tevhid-i ef'alînin kökünün, Hak Teâlâ'nın zâtî tevhidi

ve varlığının sınırsızlığında olduğudur. Yani mutlak ve sınırsız varlık, fiillerin fâili de dâhil olmak üzere bütün cihetlerde mutlak ve sınırsızdır. Bu cihetlerde sınırsızlık da onda benzersiz ve ortaksız olmasıdır. Nitekim Allah, bu âlemden herşeyin (her fiil ve tezahürün) fâilinin kendisi olduğunu buyurmuştur:

﴿ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾

“İşte sizin Rabbiniz Allah. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır.” (En’am 102).

Bu itibarla sınırsız fâiliyet ve nedensellik, başkasının fâil oluş ve nedenselliğine yer bırakmadığından; öte yandan da vasıta durumundaki mevcudatın varlığı görmezden gelinemeyeceğinden onların varlığı için en iyi ve en net izah³, onları Allah’ın mutlak fâiliyetinin tecellilerine rücu ettirmek-tir. Yani şöyle demeliyiz:

Herşeyde hakiki fâil sadece Allah’tır. İnsan ve dünyadaki etkin doğal sebepler, tamamı Allah’ın fiilinin aynalarıdır. [...] Bu semavî kitabın [Kur’an] bakış açısıyla sıradan işlerin sureti, zâhiri ve yüzeyi insanla ve vasıtalarla bağlantılıdır. Ama hepsinin siret, bâtın ve hakikati Allah’a aittir. Yani her yerde hakiki fâil Allah’tır:

﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾

“(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen

atmadın, fakat Allah attı (onu).” (Enfal 17). (Cevadi Âmulî, 1378, c. 26, s. 463).

Daha önce hâlikiyette tevhid, mâlikiyette tevhid ve rububiyette tevhidin Allah’ın fiillerde tevhidinin aslî tezahürleri olduğuna değinilmişti.

3.1. Hâlikiyette Tevhid

Kur’an ayetleri itibariyle hâlikiyette tevhid, Allah’ın mutlak yaratıcı olması demektir. Yani Allah Teâla’nın varlığındaki sınırsızlık dikkate alındığında bu varlık âlemindeki herşeyin hâlikı Allah’tır. Şeylerin yaratılmasında onun dışındakiler onun yaratıcılığının tecellisi ve aracıdır. Bazı Kur’an ayetlerinden anlaşıldığı gibi, bağımsız olmayan hil-katın Allah’tan başkasına nispet edilmesinin imkânı vardır. (Tabatabai, 1417 kameri, c. 3, s. 199). Allah’ın, kendisini “أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ” şeklinde tanıtmış⁴ ve Hz. İsa’ya (a.s.) yaratıcılık nispet etmesi gibi.⁵

Kur’an ayetlerinden çıkan sonuç şudur ki, putperest müşrikler, hâlikiyette tevhidi ve onun gereklerini idrak edememişlerse de (A.g.e., c. 16, s. 231) varlık ve kendileri için Allah’ın hâlikiyeti ilkesine inanıyor ve bunu putlara ve diğer kerameti kendinden menkul rablere nispet etmiyorlardı:

﴿وَلَيْنِ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾

“Onlara sorsan: Gökleri ve yeri kim yarattı? ‘Allah’ diyecekler.” (Zümer 38)

³ Bu izahın yanında vasıtaların fâil oluşuyla ilgili aynı şekilde doğru ve dakik iki ünlü izah daha vardır: Doğrusal fâiliyet ve sayısal fâiliyet. Lakin tevhid-i ef’alînin hakikati, yani Allah’ın fâiliyetindeki sınırsızlık ve bazı Kur’an ayetleri hesaba katıldığında ikinci derecede öncelikler arasında yer alırlar. Bu bahsin ayrıntılı incelemesi için bkz: Cevadi Âmulî, 1383, s. 447-453, c. 26, s. 452-465.

⁴ “فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ” (Müminun 14).

⁵ “أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ.” (Âl-i İmran 49)

﴿وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مِّنْ خَلْقِهِمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾

“Onlara kendilerini kim yarattığını soracak olsan, elbette ‘Allah’ diyecekler.” (Zuhuruf 87).

Dolayısıyla Allame Tabatabaî, *el-Mizan* tefsirinde yer yer hatırlattığı ve başkalarının da belirttiği gibi (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 7, s. 291; c. 16, s. 148 ve 231; c. 17, s. 266, 288 ve 345; c. 18, s. 86 ve 127; Subhanî, 1404 kameri, c. 1, s. 320-322; a.g.y., 1373, c. 2, s. 257; Cevadi Âmulî, 1378, c. 8, s. 139) çok sayıda ayette geçen hâlikiyette tevhid eğitiminin aslı hedefi onun rububiyette tevhid ve ubudiyette tevhid gibi gereklerinin ispatlanmasıdır. Bu meselenin tespit edilmesi fer'i hedeflerden sayılmaktadır.

3.2. Mâlikiyette Tevhid

Tevhid-i ef'alînin Kur'an'daki tarifine göre mâlikiyette tevhid, Allah'ın mutlak ve sınırsız mâlikiyeti demektir. Yani Allah Teâlâ'nın varlığındaki sınırsızlık gözönünde bulundurulduğunda bu âlemde herşeyin hakiki ve müstakîl mâlikî Allah'tır. Onun dışındakilerin mâlikiyet sahibi olması ise mecazidir, onun izin ve iradesine bağlıdır.

Kur'an-ı Kerim müfessirleri mâlikiyet için bazı kısımlar beyan etmiştir. Kimisi sadece bir tek tasnifle mâlikiyeti itibarî (teşrîî) ve hakikî (tekvinî) olarak ayırmıştır. İtibarî mâlikiyet, insanın toprak, ev ve diğer varlıklarıyla ilgili mülkiyeti gibidir. Hakikî mâlikiyet ise uzuv ve organlarıyla ilgili sahipliğine benzer. (Cevadi Âmulî, 1373, s. 417; Mekarim Şirazi 1367, c. 3, s. 346). Onların ifadesiyle, Kur'an-ı Kerim ayetlerine göre mâlikiyette tevhid, yani her iki mâlikiyet, hatta insanın uzuv ve organlarıyla ilgili sahipliği bile hakikî ve aslı olarak Allah'a aittir:

﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ﴾

يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ﴾

“De ki: Göklere ve yerden sizlere rızık veren kimdir? Kulaklara ve gözlerle mâlik olan kimdir?” (Yunus 31).

3.3. Rububiyette Tevhid

Tevhid-i ef'alînin tezahürlerinden bir diğeri de rububiyette tevhiddir. Tevhid-i ef'alînin Kur'an'daki tarifine göre rububiyette tevhid Allah'ın mutlak rububiyetidir. Allah Teâlâ'nın varlığı sınırsızdır. Buna ilaveten o, varlık ve mevcudat âleminin mutlak yaratıcısı ve sahibidir. Öyleyse onların mutlak “rabb”idir de. Onun dışındakiler, rububiyetinin tecellisi ve rububiyetinin gerçekleşmesi için araçtır.

Allame Tabatabaî açısından “rububiyet”in “mâlikiyet” ve “idare” olmak üzere iki rüknü vardır. Bu yüzden Kur'an'a göre “rabb”in manası “idare eden mâlik (mâlik-i müdebbir)”dir. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 14, s. 123; c. 17, s. 238). Allah'ın zâtı ve sıfatları sınırsız olduğundan onun rububiyeti de tekvinî ve teşrîî rububiyetin her ikisine şamildir. Dolayısıyla rububiyette tevhidin eğitim yönteminde her iki rububiyet çeşidi de gözönünde bulundurulmalıdır.

Çoğu müşrik Allah'ın hâlikiyetinde değil, rububiyetinde şirk koştuğundan Kur'an-ı Kerim de rububiyette tevhide özel önem vermiştir. Müşriklerin o zamanda ve önceki zamanlarda tekvinî ve teşrîî rububiyete dair sözleri ve hallerini beyan edip İslam Peygamberi'nin (s.a.a) ve önceki peygamberlerin verdiği karşılık ve cevabı açıklarken Allah'ın “rabb” vasfını -tek başına ve çeşitli tamlamalar şeklinde, özellikle de

“rabbu'l-âlemin”⁶ olarak- diğer vasıflardan daha fazla kullanmıştır.

4. Tevhid-i Ef'alî'nin Eğitim Yöntemleri

Eğitim metodunun tarifi ve tevhid-i ef'alînin boyutlarıyla birlikte genel hatlarıyla tanımlanmasından sonra tevhid-i ef'alînin Kur'an'daki eğitim yöntemleri incelemek gerekmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de verdiği tevhid-i ef'alî eğitiminden hedef, eğitim göreni, varlık âleminde her fiilin fâilinin Allah Teala'ya münhasır olduğu ve hiçbir fiilin onun izni ve iradesi olmaksızın gerçekleşmeyeceği hakikatini idrake ve ona imana ulaştırmaktır. Bu hedefin tahakkuku için aşâğıda gösterilen değerlerden yararlanılmıştır:

4.1. Farzetme

Kur'an'da tevhid-i ef'alî öğretiminin ilk yöntemi farzetmedir. Eğitim açısından Kur'an'daki bir öğretiyi farzetme yönteminin özelliği, o öğretinin Allah nezdinde aşikâr ve kesin olduğunu muhataba göstermek, dolayısıyla da o öğretinin hakkaniyetini ispatlayıp onunla ilgili kuşku ve tereddüdü ortadan kaldırmaktır. Çünkü eğitimde delil getirmek her ne kadar bir itikadi öğretiye inancın temellerini sağlamlaştırmayı sağlasa da, diğer yandan da kuşku ve tereddüdün, doğru olmama ihtimalinin ve onu kabul etmemenin yolunu açabilecektir. Bundan dolayı farzetme yöntemi, diğer metodların yanında muhatabın vücudunda kuşku ve tereddüdün kökünü kurutmak için gereklidir. Daha sonra diğer eğitim metodlarının yardımıyla o öğretiye itikadın temelleri sağlamlaştırlır. Özellikle

bu yöntem Kur'an'da ve Allah tarafından kullanıldığında çok daha etkili olmaktadır.

Eğitimde farzetme yöntemi Kur'an'da tevhid-i ef'alînin her üç tezahüründe de kullanılmıştır. Ayetlerden birinde, Allah'ın özellikleri sayılırken hâlikiyet ve rububiyette tevhid, ona tevekkül edilmesi için farzedilmiştir:

﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَى بِهِ بُدْثُوبَ عِبَادِهِ خَبِيرًا. الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ﴾

“Sen, asla ölmeyen ve daima diri olan (Allah)a tevekkül et ve O'nu hamd ile tesbih et. Kullarının günahlarından O'nun haberdar olması yeter. O, gökleri ve yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan ve sonra arşa istiva edendir.” (Furkan 58-59).

Bazı müfessirlerin tefsirinden, vekil olarak Allah için hayat ve ilim sıfatını beyan etmiş ilk ayetin ardından “الَّذِي خَلَقَ” ile başlayan ikinci ayetin de, hâlikiyet ve rububiyetin farzedilmesiyle vekil olarak Allah'ın kudret ve hâkimiyetini beyan eden “الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ”nun sıfatı olduğu anlaşılmaktadır. (Kaşanî, 1336, c. 6, s. 385; Tabatabaî, 1417 kameri, c. 15, s. 233; Razî, 1420 kameri, c. 24, s. 477; Kurtubî, 1364, c. 14, s. 63).

Aynı şekilde Şuara suresi 109, 127, 145, 164 ve 180. ayetlerde Allah'ın büyük peygamberleri Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb tarafından nakledilmiş “وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ” “أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ” benzeri

⁶ Bu kelime ve onun terkipleri Kur'an'da 1000 kez kullanılmıştır. 40'tan fazlası “rabbu'l-alemin”le irtibatlıdır.

başlangıçla rububiyette tevhidi ve onun ardından da ulûhiyet ve ibadette tevhidi ispatlamak için “الله” ism-i celali yerine “رَبِّ” tabiriyle Allah’a işaret edilmiştir. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 15, s. 296). Bu ispat, farzetme yöntemiyle gerçekleşmiştir.

Kur'an'da mâlikiyette tevhidin bu yöntemle eğitimi için Allah'ın herşeyle, hatta zâhiren insanlara ait mallarla ilgili mutlak mâlikiyeti farzedilmiştir. Şöyle ki, kendi bedelini ödeyip özgürlüğüne kavuşabilmesi için malın zekâtının kölelere ödenmesi meselesinde insanın malı Allah'ın malı farzedilmiş ve şöyle buyurulmuştur:

“وَأَتَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ”

“Allah'ın size verdiği maldan onlara verin.” (Nur 33).

Bu ayette hedef ve muhtevanın Allah'ın mâlikiyetinden bahsetmekle irtibatı yoktur. Fakat zımnen mâlikiyette tevhid eğitimi ci- hetinde, köleyi özgürlüğüne kavuşturmanın bedelini zekât olarak ona vermek isteyen şahsın malları, net hükümde asaleten Allah'ın malı farzedilmiştir.

Başka birçok ayette de -her birinin aslî muhtevası Allah'ın mâlikiyeti dışında bir mevzudur- göklerin ve yerin mutlak mâlikiyeti Allah için farzedilmiştir. Mesela “قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا” (De ki: Ey insanlar, ben Allah'ın sizin hepinize gönderdiği bir elçisiyim. Ki göklerin ve yerin mülkü yalnız O'nundur.)” (A'raf 158) gibi.

Yine “وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ” (صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) (Şüphesiz sen, dosdoğru olan bir yola

yöneltip iletiyorsun. Göklerde ve yerde bulunanların tümü kendisine ait olan Allah'ın yoluna.)” (Şura 52 ve 53)⁷ gibi.

Bu ayetlerde Allah'ın mâlikiyetinin farzedilmesi elbette ayetin, kendi aslî muhtevasıyla hiçbir bağı olmadığı ve Allah'ın sıfatları arasından tesadüfen seçildiği manasına gelmez. Bilakis Allah'ın mutlak mâlikiyet sıfatını bu mevkiye yerleştirmek için müfessirler tarafından dikkat çekici bağlar dile getirilmiştir. Mesela Allame Tabatabaî, son ayetin tefsirinde der ki: Bu sıfat peygamberlerin davet yolunun saadete doğru müstakim olduğuna delalet eder. Çünkü herşeyin mutlak mâlikisi olan Allah, mecranın gayesinin ve yolun sonundaki mutluluğun da mâlikidir. Dolayısıyla nihai saadeti o meydana getirir ve o tayin eder. Peygamberlerden de insanları ona çağırmasını istemiştir. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 18, s. 78).

Önceki ayetlerde anlatılan bu metodun kullanılmasından anlaşılan diğer bir eğitim özelliği de farzetmenin zımni ve belirsiz olmasıdır. Yani mâlikiyette tevhid öğretisi, zekât meselelerinin beyanı ve Peygamber-i Ekrem'in (s.a.a) bazı özellikleri içinde farzetme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu özellik, muhatabın, bu öğretiyi farkında olmadan kendi inançlarından bilmesine ve kesin görmesine yolaçar.

4.2. Doğrudan Telkin

Kur'an'da tevhid-i ef'alî eğitiminin ikinci yöntemi, muhtevanın muhataba doğrudan telkin edilmesi metodudur ve tevhid-i ef'alînin üç temel tezahüründ de kullanılmıştır. Önceki metodun ardından gündeme getirilebilecek bu yöntemde bir öğretinin farzedilmiş olmasının hakikati, kâinatın ve insanın

⁷ Keza bkz: Furkan 2, Buruc 8 ve 9.

yaratıcısı olarak Allah tarafından doğrudan ona ilka ve tebliğ edilmesidir. Allah'ın mutlak zâtî ve ilmî üstünlüğü bu metodun alabildiğine fazla tesirli olmasının dayanağıdır. Yani Allah tarafından doğrudan insana gösterilip tebliğ edilen hakikat bir insan, hatta bir peygamber tarafından ona gösterildiğinde çok daha fazla etkiye sahiptir.

Bazı ayetlerde rububiyet ve hâlikiyette tevhid işte böyle doğrudan muhataba telkin edilmiştir:

﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ
شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ﴾

“Her şeyi yaratmıştır ve O her şeyi hakkıyla bilendir. İşte Rabbiniz olan Allah budur. O’ndan başka ilah yoktur. Her şeyin yaratıcısıdır, öyleyse O’na kulluk edin.” (En’am 101 ve 102).

Hâlikiyet ve rububiyette tevhidin öğretiminde bu bariz ve açıklayıcı metodun kullanılmasının sebebi, daha önce müşrikler ve putperestlerin Allah'ın hâlikiyetine temel inancı hakkında anlatılan mesele dikkate alındığında, onların, içinde rububiyette tevhidin de yer aldığı tevhidin bu mertebesinin gereklerine uymaması ve ilah zannedilenlerin rububiyetine itikat etmesidir. Şu halde rububiyette tevhidin onlar tarafından kabul edilmemesi meşrulaştırıldığına göre hâlikiyette tevhid ilkesini de kabul etmemeleri gerekiyordu. Bu yüzden Allah, rububiyette tevhidin kabul edilmesine zemin

hazırlamak için net bir seslenişle onların hâlikiyette tevhid hakkındaki temel inancını bir kez daha onlara hatırlatıp telkin etmektedir.

Mâlikiyette tevhid eğitiminde doğrudan telkin metodu gerçekte hakiki mâlikiyetin Allah'tan başkasından men edilmesinin ifadesidir. Bu doğrudan telkin bazen Allah'ın mükte ortağı olmamasıyla ilişkilendirilir:

﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِيرُهُ تَكْبِيرًا﴾

“Ve de ki: Övgü, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan ve düşkünlükten dolayı yardımcıya da ihtiyacı bulunmayan Allah’adır. Ve O’nu tekbir edebildikçe tekbir et.” (İsra 111) ⁸.

Bu ayetin hedefi -mâlikiyette tevhid mevzusunda kapsamlı ayetlerden biridir (Cevadi Âmulî, 1383, s. 462)- Allah’a hamd ve onu tekbir etmektir. Bu hedefin tahakkuku için onun benzersiz zâtına yaraşır bir muhteva ve metod seçilmelidir. Bu sebeple o, selbî sıfatlardan (muhteva) üç sıfatla ve doğrudan telkin metoduyla (yöntme) tavsif edilmiştir.

Bazen de bu yöntem mâlikiyet türlerinin Allah’tan nefyedilmesiyle gerçekleşir:

﴿قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍَ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ﴾

⁸ Keza

«الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا»

(Furkan 2) ayeti.

“De ki: Allah’ın dışında öne sürdüklerinizi çağırın. Onların göklerde ve yerde bir zerre ağırlığınca bile hiçbir şeye güçleri yetmez, onların bu ikisinde hiçbir ortaklığı olmadığı gibi, O’nun bunlardan hiçbir destekçi olanı da yoktur.” (Sebe 22).

Allame Tabatabaî’nin bu ayeti tefsiri itibarıyla, üç tür mâlikîyetin Allah’tan başkasından nefyedilmesi yoluyla, Allah Teâla yerine tercih edilmiş sahte tanrıların ulûhiyetinin bâtlı olduğu telkin edilmiştir. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 16, s. 370).

Bu konuda, bu çalışmada inceleyecek fırsatımız olmayan çok sayıda ayet vardır. Fakat bir ayette özetle Allah’tan başkasında hiçbir şeyle ilgili mâlikîyetin bulunmadığı telkin edilmiştir: **“قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ”** (Maide 17). Öyle ki, hatta Allah’ın büyük peygamberi, yani Hz. İbrahim (a.s) bile amcası için bu durumu itiraf eder: **“وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ”** (Mümtehine 4). Bu mâlikîyet varolmamak bir yana, var olmaz dahi:

﴿وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾

Allah’ın dışında, kendileri için göklerden ve yerden hiç bir rızka, hiç bir şeye mâlik olmayan ve buna güçleri yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?” (Nahl 73).

Rububiyette tevhidin eğitiminde de, Allah’ın rezzak oluşu gibi rububiyetin çeşitli tecellilerinde Allah’ın mutlak rububiyetinin bariz beyanı yoluyla doğrudan telkin metodu

kullanılmıştır. Rezzak veya râzık olma⁹, Allah’ın rububiyetinin aslı tezahürlerinden biridir. Allah’ın râzıkıyeti, mahlûkatına ve kullarına rızık lûtfetmesi demektir.

Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde râzıkıyette tevhid, sarîh ve doğrudan beyan metoduyla muhataba telkin edilip öğretilmiştir:

﴿إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ﴾

“Hiç şüphesiz, rızık veren O, metin kuvvet sahibi olan Allah’tır.” (Zariyat 58).

Bazı müfessirlerin ifadesiyle, Allah’ın rezzak oluşundaki inhisarı duyuran önceki ayetten daha belirgin ve bariz olan ayet şudur (Cevadi Âmulî, 1383, s. 432):

﴿هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾

“Allah’tan başka, sizi gökten ve yerden rızıklandıran, rızıklandırabilecek bir başka yaratıcı var mıdır?” (Fâtır 3).

Bu ayet -bu konudan ayrıntılı bahis daha önce geçmişti- hâlikîyet ve râzıkıyette tevhid aynı anda beyan etmektedir.

Bazı ayetlerde Peygamber’e (s.a.a), bu Rabbin insanlara rızık genişlettiği veya daralttığı açık biçimde duyurması emredilmiştir:

﴿قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾

“De ki: “Şüphesiz, Rabbim rızık dilediğine bol verir ve (dilediğine) kısar. Fakat insanların çoğu bilmezler.” (Sebe 36).

⁹ Râzıkıyyet mübalağa sığasıdır ve rızık veren olmanın nicel ve nitel mübalağasına delalet eder. (Bkz: Mustafavî, 1385, c. 4, s. 125).

Görüldüğü gibi, bu metodla ilgili dikkat çekici sayıda ayette Allah, “قُلْ” emrini kullanarak Peygamber’i (s.a.a) bu hakikatleri insanlara açıklamakla görevlendirmiştir. Buradan, tevhidî maarifin Allah tarafından seslendirilmesi ve bu öğretilerin ona nispet edilmesindeki özneliliğin eğitimin inceliği olduğu ve eğitim öğretim konumunda olan herkesin bu hakikatleri muhataplara ve öğrencilere bizzat kendisinin seslendirmesinin gerektiği anlaşılmaktadır. Öğretmen öğrenci, eğitimci eğitim alan, baba ve anne çocukları için vs. Allah’ın tevhid-i ef’alî ve tezahürlerini basit bir dille kendi muhataplarına seslendirmeli ve anlatımda gayet net biçimde, bu hakikatleri kâinatın Rabbinin vazettiğini ve aynı ölçüde kalp ve ruhlarında itikat meydana getirmesi için başkalarına aktarılmasını emrettiğini söylemelidir.

4.3. Tevhid-i Ef'alînin Fıtrî Oluşuna Dikkat Çekme

Tevhid-i ef'alî öğretiminin metodlarından bir diğeri, bu tevhidin fıtrî oluşuna muhatabın dikkatini çekmektir. Bu yöntemle eğitim, hakkaniyeti önceki iki metodla ispatlanan itikadî derunî hale getirecek ve kökleştirecektir.

Bu metod, tevhid-i ef'alînin tezahürleriyle bağlantılı bazı kendine has özellikler taşımaktadır. Mesela Kur'an'da, hâlikiyette tevhid eğitimi verilirken bu tevhid mertebesinin fıtrî oluşuna dikkat çekme, Allah Rasûlü (s.a.a) ve putperest müşrikler arasında bazı farazi soru cevaplar ortaya atarak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem beş ayette tekrarlanmıştır. Dört ayette göklerin ve yerin yaratıcısı (مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ)¹⁰

ve bir ayette de onları kimin yarattığı (مَنْ خَلَقَهُمْ)¹¹ hakkında farazi soru sorulmuştur. Beş ayetin her birinde Allah, Peygamber’e (s.a.a), onların bu farazi soruya cevap verirken yaratıcının ‘Allah’ olduğunu söyleceklerini nakleder.

Allame Tabatabaî, Lokman suresi 25. ayeti izah ederken bu farazi muvahhidçe itirafın onların tevhidî fıtratlarından kaynaklandığını belirtir. Öyle ki gerçekten de böyle bir soru ortaya atılsa sorunun menşesine bakmaksızın bu cevabı vereceklerdir. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 16, s. 231).

Putperestlere hitaben bu metodun kullanılmasının sebebi, gereklerini, yani tevhidin diğer mertebelerine, özellikle de rububiyette tevhid itikadî kabul ettirmek için hâlikiyette tevhid fıtraten itikad ettiklerine dikkat çekmektir. Buna göre ve Allame Tabatabaî’nin belirttiği nokta hesaba katılarak, hâlikiyette tevhid itiraf etmenin fıtrî olduğu, hatta müşrikler ve putperestlerin bile bu gerçeği itiraf ettikleri meselesi, bu metodun, bütünüyle genelleştirilebilecek ve her insan için şablon oluşturabilecek özelliğidir. Yani bu soru ortaya atılıp muhataptan böyle bir cevap alınmakla, dolaylı biçimde, birincisi, onun hâlikiyette tevhidle ilgili aşıkâr olmayan fıtrî itikadî ona öğretilmiş olmakta ve açığa çıkarılmakta; ikincisi, tevhidin diğer mertebelerinin öğretilmesine zemin hazırlanmaktadır.

Bu tür soru cevapların ortaya atılması, küçük bir farkla mâlikiyette tevhidin eğitiminde de kullanılmıştır. Bazı Kur'an ayetlerinde Allah, Peygamber’e, yerin ve onun üzerindeki insanların ve genel olarak mevcudatın gerçek mâlikî hakkında müşriklerle

¹⁰ “وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ.” (Lokman 25).

¹¹ “وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَلَّى يُؤْفَكُونَ.” (Zuhuruf 87).

gerçek bir soru sormasını emreder. Sonra da kendisi cevap verme konumuna geçerek, bu soru cevaptan hâsıl olacak neticeye göre meadın münkirlerini, insanların yeniden dirilmesi ve meadın imkanı hakkında hesaba çekmesi için Peygamber'e (s.a.a) cevabı önceden haber verir. Şu ayetlere bakalım:

﴿قُلْ لِّمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ. قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّنْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ. سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ. قُلْ مَنْ يَدِّهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيزُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ﴾

“De ki: “Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer-yüzü ve onun içinde olanlar kimindir?” “Allah’ındır” diyecekler. De ki: “Yine de öğüt alıp düşünmeyecek misiniz?” De ki: “Yedi göğün Rabbi ve büyük Arş’ın Rabbi kimdir?” “Allah’ındır” diyecekler. De ki: “Yine de sakınmayacak mısınız?” De ki: “Eğer biliyorsanız söyleyin: Her şeyin melekutu (mülk ve yönetimi) kimin elindedir? Ki O, koruyup kolluyorken kendisi korunmuyor.” “Allah’ındır” diyecekler. De ki: “Öyleyse nasıl oluyor da böyle büyüleniyorsunuz?” (Müminun 84-89).

Önceki ayetlerde geçen üçlü soru cevapların her biri mâlikiyette tevhid hakkındadır. Hatta zâhiren göklerin ve ilahî arşın Rabbi hakkında olan ikinci soru da “Allah” cevabının öngörülmesiyle Allah tarafından Allah’ın rububiyetine değil, onun mâlikiyetine sevkedilmiştir. Çünkü hedef, müşriklerin Allah’ın mâlikiyetiyle ilgili fitrî itirafı beyan etmektir. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 15, s. 59).

Her ne kadar müşriklerin hesaba çekildiği bu soru cevaplarda gözönünde bulundurulmuş

Tevhid-i ef'alî öğretiminin metodlarından biri, bu tevhidin fitrî olduğuna muhatabın dikkatini çekmektir. Bu yöntemle eğitim, hakkaniyeti önceki iki metodla ispatlanan itikadı derunî hale getirecek ve kökleştirecektir.

netice, siyak karinesiyle, meadın imkanı ve insanları tekrar diriltmenin Allah’ın hakkı olduğu (a.g.e., s. 56) ise de bu metodun ilkesi, muhatabın Allah’ın mutlak mâlikiyetine fitrî itikadını beyan etme amacıyla mâlikiyette tevhid eğitiminin yöntemi sayılmaktadır.

Bunun izahı şudur ki, Allame Tabatabaî’nin bu ayetlerin tefsirinde beyan ettiği binaen (a.g.e.) Allah’ın öngöründe bulunması

ve onların zikredilen konulardaki mâlikiyetle ilgili cevabını telkin etmesinin sebebi, Allah'ın mâlikiyetini itraftan başka çareleri olmamasıdır. Çünkü ortaya atılan soru, yerin ve onun üzerindeki mevcudatın hakikî mâlikiyeti hakkındadır, insan toplumları arasında yaygın mâlikiyete benzer itibarî mâlikiyet değil. Böyle bir mâlikiyet, sonucuyla ilgili mucit sebepten başkası için mevcut değildir ve yeryüzü ile onun üzerindeki mevcudatın mucit sebebi yahut onların yaratıcısı -hatta müşrikler ve put-perestlerin bile itirafıyla- Allah Teâla olduğundan, onlar, karmaşık özel bir istidlale ihtiyaç duymaksızın bu durumu dile getirmekte ve ona inanmaktadır. Öyle ki, onların nezdinde aşıkâr ve aksiyomatik olduğu söylenebilir.

Bazı müfessirler, ortaya soru atma ve cevabı telkin etme metodunun, mevzuları derleyip telkin etme ve muhataba açık ve somut istidlaller sunmada estetik ve belagatli yöntemlerden biri olduğunu belirtmiştir. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 7, s. 26; Musevi Sebzivari, 1431 kameri, c. 13, s. 92). Taraflar için cevabın bu denli bariz olması nedeniyledir ki bu metoddâ soruyu soran, karşı tarafın cevabını beklemez ve cevabı beyan eder. Aslında telkin eder. Gerçekte o, bu cevaptan başka bir sonucun doğmasını ister. Bu yüzden başlangıçta zâhîrî bir soru cevapla muhatabın cevabı ikrar ve itirafını aleni yaparak aslî istidlali ona dayandırmıştır.

4.4. Tefekküre Sevketme

Kur'an'da tevhid-i ef'alî eğitiminin sonrakî metodu, muhatabı tefekküre sevketmedir. Genellikle muhatap için cevabı verilmiş soru oluşturma ve onu cevabı bulmaya

sevketme şeklinde gerçekleşen bir yöntemdir. Sual ve istifham oluşturma, muhatabın tefekkür etmesine ve soruyu soranın istediğine olabildiğince çok dikkat vermesine zemin hazırlayacaktır. İnsan bir şeyi tefekkürle idrak ettiğinde ona derunî sağlamlık bahşetmesi sayesinde kolayca elden kaçırmayacaktır. Bu yöntem, Kur'an-ı Kerim'de anlatılan peygamberlerin (a.s) davetinin en temel metodlarından biridir. (Hüseyinzade, 1377, s. 56).

Bu metoddâ ilgili bazı ayetlerde hâlikiyet ve rububiyette tevhid öğretimi için tek hâlikın kimi mahlûklarına işaret edildikten sonra müşriklerin mabudlarının yarattıklarıyla ilgili soru ortaya atılmış ve bu yolla onlar tefekküre zorlanmıştır:

﴿ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ. هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ﴾

“O, gökleri dayanak olmaksızın yaratmıştır, bunu görmektesiniz. Arzda da, sizi sarsıntıya uğratar diye sarsılmaz dağlar bıraktı ve orada her canlıdan türetilip yayıverdi. Biz gökten su indirdik, böylelikle orada her güzel olan çiftten bir bitki bitirdik. Bu, Allah'ın yaratmasıdır. Şu halde, O'nun dışında olanların yarattıklarını bana gösterin.” (Lokman 10 ve 11)¹²

¹² Aynı şekilde:

﴿ قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ ﴾ (Fâtır 40)

﴿ قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ ﴾ (Ahkaf 4).

Bu ayetlerin aslî muhataplarının Allah Teâlâ'nın yaratıcılığında tereddüt bulunmayanlar olduğu dikkate alındığında bu sorunun ortaya atılmasının ana hedefi, bu meselede tefekkür ederek rububiyet ve uluhiyette tevhide yönlendirilen ve mabud sandıkları şeylerin rububiyetine itikattan ve onlara ibadet etmekten vazgeçirilenler olmaktadır. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 16, s. 211-212). Çünkü mahlûku olmayan bir varlığın idaresi de yoktur ve ibadet edilmeye de layık değildir.

Fakat her halükarda Kur'an'ın diğer muhataplarına da hâlikiyette tevhid eğitimi için bu ayetlerden yararlanılabileceğine kuşku yoktur. Çünkü rububiyette tevhid, hâlikiyette tevhidle katman katmandır. Öyle ki bu ayette tedbir ve idare, yaratılış alanından Allah'a nispet edilmiştir. (A.g.e., s. 212).

Aynı şekilde bazı ayetler Allah'ın hâlikiyeti hakkında tüm insanları muhatap alarak insanın iradeli fâili olduğu kimi işlerin neticesiyle ilgili soru ortaya atmış ve bu yönlemlerle onu, o mahlûkun hâlikının gerçekten o mu, yoksa Allah mı olduğu düşüncesine daldırmıştır:

﴿ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ. أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴾

“Şimdi rahimlere dökmekte olduğunuz meniği gördünüz mü? Onu sizler mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratıcı Biz miyiz?” (Vakıa 58 ve 59).

Önceki ayette söylendiği gibi, her ne kadar soru için cevap beyan edilemiş de gayet açıktır ki ayet, meniği insan suretine dönüştürenin Allah olduğu cevabını telkin etmektedir. Bu cevap o kadar güçlüdür ki beyan edilmeye gerek kalmamıştır. Fakat her halükarda bunun sonucu, hâlikiyette tevhidir.

Vakıa suresinde bu ayetlerin devamında aynı metodun kullanılarak rububiyette tevhid de öğretilmiştir:

﴿ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ. أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ. لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلَلْتُمْ تَمْكُهُونَ. إِنَّا لَمُعْرِضُونَ. بَلْ نَحْنُ مَحْزُومُونَ. أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ. أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ. لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ. أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ. أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ. نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِلْمُقْوِينَ ﴾

“Şimdi ekmekte olduğunuz (tohum)u gördünüz mü? Onu sizler mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz? Eğer dilemiş olsaydık, gerçekten onu bir ot kırıntısı kılardık; böylelikle şaşar kalırdınız. “Hayır, biz büsbütün yoksun bırakıldık.” Şimdi siz, içmekte olduğunuz suyu gördünüz mü? Onu sizler mi buluttan indiriyorsunuz, yoksa indiren Biz miyiz? Eğer dilemiş olsaydık onu tuzlu kılardık; şükretmeniz gerekmez mi? Şimdi yakmakta olduğunuz ateşi gördünüz mü? Onun ağacını sizler mi inşa ettiniz (yarattınız), yoksa onu inşa eden Biz miyiz? Biz onu hem bir öğüt ve hatırlatma (konusu), hem ihtiyacı olanlara bir meta kaldık.” (Vakıa 63-73).

Bu metoddaki önemli nokta, sorunun, muhatabı tefekküre sevkedecek şekilde ortaya konmuş olmasıdır. Öyle ki sorunun cevabını bulduğu takdirde soruyu soranın amaçladığı gerçek öğretiye yönelmiş olacaktır. Bu noktanın önemi o kadar büyüktür ki, muhatabın daha hızlı ve daha rahat tefekkür

edebilmesi ve eğitimin hedefe ulaşabilmesi için ekseriya cevap, yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi sorunun içine yerleştirilmelidir.

Tefekküre sevkette metodu, soru cevaptan başka yöntemlerle de gerçekleşmektedir. Tıpkı Hz. İbrahim'in (a.s) (elbette ibadette tevhidi öğretmek için) putları kırdıktan sonra bu işi büyük putun yaptığını söylemesi ve putperestlerden bu konuyu ona sormalarını istemesi gibi:

﴿ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنَّ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴾

“Dedi ki: Hayır. Bu yapmıştır, bu onların büyükleridir; eğer konuşabiliyorsa, siz onlara soruverin.” (Enbiya 63).

Burada onları tefekküre sevkeder ve onlar da tefekkürden sonra cansız ve etkisiz heykellere tapmaları nedeniyle kendilerine zulmettikleri sonucuna varırlar:

﴿ فَرَجَعُوا إِلَى أَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴾

“Bunun üzerine kendi vicdanlarına başvurup dediler ki: Gerçek şu ki, zalim olanlar sizlersiniz.” (Enbiya 64).

Sonunda da onları ve mabudlarını kınadıktan sonra bir kez daha “أَفَلَا تَعْقِلُونَ” cümlesiyle onları tefekküre ve akletmeye çağırır.

4.5. İstidlal

Tevhid-i ef'alî eğitiminde tefekküre sevketmenin tamamlayıcı metodu istidlal

yöntemidir. Bir itikat için tefekkürden hasil olan derunî sağlamlaştırmanın yanında istidlal de haricî sağlamlaştırmayı sağlar.

Basit istidlaller -Kur'an'da çokça kullanılmıştır- genel muhatabın eğitiminde ikna özelliğine sahip en iyi metodlardan biridir ve Allah'ın peygamberlerinin davetinde aslî yöntemler arasında sayılmaktadır. (Hüseyinzade, 1377, s. 69-74). Mesela Allah Kur'an'daki ayetlerden birinde umuma hitap ederek¹³ muhatapları, kendisinin verdiği nimetleri ve rızıkları hatırlamaya çağırır. Râzık ve hâlikın birliğini ispatlayarak hâlikıyette tevhidi basit zımnî istidlalle öğretir:

﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ﴾

“Ey insanlar, Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın. Gökten ve yerden sizi rızıklandıran Allah'ın dışında bir başka yaratıcı var mı?” (Fatr 3).

Her ne kadar Allame Tabatabaî'nin görüşüne göre bu ayetin asıl hedefi rububiyet ve uluhiyette tevhidi öğretmek¹⁴ ise de istidlal yoluyla hâlikıyette tevhidin eğitimini de fer'i hedef olarak ayete nispet etmek mümkündür. Allame'nin belirttiği gibi, “هَلْ مِنْ خَالِقٍ” kısmı, o şeyin ihtiyaç duyduğu kemalat, evsaf ve erzakı vermenin bu ayetteki ikinci kanıtıdır. “Kemali arayan şeye kemalat lütfetmek, itibarî ve sözleşmeye dayalı değil, tekvinî bir durum olduğundan, kemale erdiren o şey ile onun

¹³ Allame Tabatabaî açısından ayetteki karinelere, maksadın genel olarak müşrikler ve putperestler olduğu anlaşılmaktadır. (Bkz: Tabatabaî, 1417 kameri, c. 17, s. 16).

¹⁴ Şöyle ki, Allah nimetlerin râzıkıdır ve rızık verme, idarenin tezahürlerindendir. Böylece onun rububiyeti ve sonra da uluhiyeti ispatlanmış olmaktadır. (Bkz: A.g.e., s. 15-16).

varoluşsal kemali arasında bağ kurarak kemale erdirmeye ve eğitime birbirine eşittir. Belli bir şey için kemalin yaratılmasının kendisi de bir tür yaratılıştır ve sonuçta herşeyin Rabbi onun yaratıcısıdır.” (Cevadi Âmulî, 1378, c. 2, s. 363). Aynı cihetle Kur'an'da şöyle geçmektedir:

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدِيرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكَ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

“Şüphesiz sizin Rabbiniz, altı günde gökleri ve yeri yaratan, sonra arşa istiva eden, işleri evirip çeviren Allah'tır. Onun izni olmadıktan sonra, hiç kimse şefaathçi olamaz. İşte Rabbiniz olan Allah budur, öyleyse O'na kulluk edin. Yine de öğüt alıp düşünmeyecek misiniz?” (Yunus 3).

Bu ayet-i şerifede rab, hâlik ile aynı şey olarak tanıtılmıştır. Yani rububiyet ve hâlikîyetin aynı şey olduğu belirtilerek bu yolla rububiyette tevhid öğretilmiş olmaktadır. Allame Tabatabaî, “أَفَلَا تَذَكَّرُونَ” cümlesinin sonundaki “tezekkür”ü -ayetin hedefi telakki edilebilir- rabbin aynı zamanda hâlik olduğu hakikatine fikrî intikal olarak tefsir etmiştir. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 10, s. 10).

Kur'an'da rububiyeti ispatlamak için Allah'ın hâlikîyetine istidlalin diğer bir türü, bu ikisinin birbirinin icabı olduğuna istidlaldır. Rububiyet ile hâlikîyetin birbirinin icabı olması, bu yaratıcının aynı zamanda rab de olabileceği demektir. “Hiçbir şey yaratmamış, hiçbir çeşit tekvinî hakimiyet ve hakikî mülkiyete sahip olmayan, böyle olunca da

onun derunî cihetlerinden, hedef, fayda ve zararından haberi bulunmayan bir kimse onu nasıl yetiştirip idare edebilir ve kemale erdirebilir? Bu iş, yani yetiştirip idare etme, yalnızca o şeyi yaratan, ona mâlik olan, onun derunî ve haricî tüm cihetlerine vakıf bulunan kimsenin kadir olabileceği bir şeydir. Bu da hâlik ve mâlik Allah'tan başkası değildir.” (Cevadi Âmulî, 1383, s. 426).

Rububiyet ve hâlikîyetin birbirinin icabı olduğuna istidlal, rab ve hâlikın putperestler tarafından birbirinden ayrılmasını ve evrenin işlerini idarede çok sayıda rabbe itikadı bâtıl kılmaktadır. Çünkü bir tek yaratıcının hâlikîyetine itikatlarının icabı, bir tek rabbi ve onun mutlak rububiyetini kabul etmelelidir. Bu yüzden istidlale dayalı bu metod, önceki yöntem gibi, Kur'an'ın, Allah'ın hâlikîyetine ve onda tevhide inanan muhatplara rububiyette tevhidi öğretmede en temel ve en iyi istidlal metodlarından biridir.

Şu ayette de bu tür bir istidlal göze çarpmaktadır:

﴿اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾

“Allah, kendisinde sükun bulmanız için geceyi ve -görmeniz ve rızık aramanız için de- gündüzü var etti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı sınırsız bir fazl sahibidir. Ancak insanların çoğu şükretmiyorlar.” (Gafir 61-62).

Bu ayetlerin ilkinde Allah'ın, geceyi insanın dinlenmesi ve gündüzü çalışıp çabalama için varetmesine dikkat çekilerek ikinci ayetin başında onun rububiyeti belirtilmiştir. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 17, s. 345). Fakat rububiyet hâlikîyetin icabı olduğundan

ara vermeden sonraki kısımda Allah'ın mutlak hâlikiyeti belirtilmiştir. Bazı müfessirlerin bu icaplık ilişkisini açıklaması şöyledir: Allah'ın hâlikiyeti, sadece, mahluk varetmesi ve onu kendi haline bırakması şeklinde değildir. Bilakis devamında da feyz-i ilahî her anda sürekli biçimde mahlukata akmaktadır. Diğer bir ifadeyle denebilir ki, “خَالِقٌ” ifadesi “ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ” un delilidir. (Mekarim Şirazî, 1421, c. 15, s. 304).¹⁵ Dolayısıyla Allame Tabatabaî'nin çıkardığı sonuçta olduğu gibi, hâlikiyette tevhidin farzedilmesi ve rububiyet ile hâlikiyetin birbirinin icabı olmasının ona ilave edilmesi rububiyette tevhidi ispatlar. (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 17).

Hâlikiyette tevhid muhtevasıyla rububiyette tevhid öğretiminin muhtelif istidlallerinden anlaşılmaktadır ki, itikadi konuların eğitiminde bile karmaşık ve çok sayıda muhtevanın kullanımı lazım değildir. Sabit ve sade bir tek muhtevayla da çeşitli istidlaller ikame edilebilir.

Aynı şekilde, hâlikiyette tevhidin müşrikler tarafından kabul edildiğini gözönünde bulundurarak onun rububiyette tevhidin öğretimindeki istidlallerde kullanılması, istidlalin muhtevası muhatap tarafından ne kadar güçlü kabul edilirse onun sonucunu kabul etmenin de onun için o kadar kolay olacağı göstermektedir. Öyleyse eğitim öğretim makamında bulunan bir mürebbi ve mualim, lüzumu halinde istidlal ikame edebilmek için ilkin muhatabın ön kabullerini

tanımalıdır. Böylece onlarda azami ölçüde yararlanabilecektir.

4.6. Duygu ve Hisleri Harekete Geçirme

Tefekkür ve istidlalin ardından hak bir itikadı sağlamlaştırmak için çeşitli inançlarla ilgili duygu ve hisleri harekete geçirerek onları zayıflatmak mümkündür.

Bu metod Kur'an'da tevhid-i ef'alî eğitiminde kullanılmıştır. Mesela hâlikiyette tevhid eğitiminin bazı ayetleri, Allah'tan başkasında yaratma kudreti bulunmadığına nispetle kullanılmıştır. Her ne kadar tüm müfessirlerin, özellikle de Allame Tabatabaî'nin görüşüne göre bu metodla ilgili ayetlerin aslî maksadı rububiyette tevhid ise de (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 8, s. 377) muhatapların duygu ve hislerini harekete geçirme ve vicdanını uyandırmak için ilahların kudreti olmadığını belirtmedeki rolünü hâlikiyette tevhid eğitimi için gözardı etmek imkansızdır.

Bazı ayetlerde sahte tanrıların zaten kendisinin yaratılmış olduğuna işaret edilerek onların yaratmada hiçbir güçlerinin olmadığını vurgulanmıştır. (Tûsî, tarihsiz, c. 7, s. 471):

﴿وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾

“Allah’tan başka yakardıkları -taptıkları- hiçbir şeyi yaratamaz, üstelik kendileri yaratılmaktadır.” (Nahl 20)¹⁶.

¹⁵ Allame Tabatabaî de “خَالِقٌ كُلِّ شَيْءٍ” ibaresinden sonra “وَرَبُّ كُلِّ شَيْءٍ” cümlesini takdir eder. “ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ” aslında onun delilidir. (Bkz: Tabatabaî, a.g.e.).

¹⁶ Aynı şekilde: “أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ” (A'raf 191), “وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ” (Furkan 3).

“وَهُمْ يُخْلَقُونَ” cümlesinde bu tanrıların mahluk olduğuna işaret edilmesi, muhatapların duygu ve hislerini sahte tanrılara karşı harekete geçirmeye hayli yardımcı olacaktır. Zira şaşkınlık içinde kendilerine soracaklardır: Bunlar nasıl tanrılar ki, bir şeyi yaratma kudretine sahip olmamaları bir yana, üstelik kendileri bile bir başka varlık tarafından yaratılmıştır.

Bu metod, bu ayetlerin bazısında, en zayıf ve en güçsüz bir canlıyı bile yaratmaya güç yetiremediklerine verilmiş örnekle (sinek) daha somut ve etkili hale getirilmiştir:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبَ مَثَلٍ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ
الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا
وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا
يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ﴾

“Ey insanlar, size bir örnek verildi; şimdi onu dinleyin. Sizin, Allah’ın dışında tapmakta olduklarınız -hepsi bunun için bir araya gelseler dahi- gerçekten bir sinek bile yaratamazlar. Eğer sinek onlardan bir şey kapacak olsa, bunu da ondan geri alamazlar. İsteyen de güçsüz, istenen de.” (Hac 73).

Aynı şekilde Hz. İbrahim (a.s), rububiyette tevhidi öğretirken putperestlerin putlara tapmayla ilgili hislerini harekete geçirerek onları zaafa uğratmış ve tereddüde düşürmüştür. Şöyle ki, birincisi, onların mabudlarını “temâsil” (yontulmuş heykeller) olarak anmıştır. İkincisi, onlar yaptıkları işi babalarını taklit olarak adlandırınca onlara ve babalarına aşikar sapkınlık nispet etmiştir. (Bkz: Enbiya 52-56).

*Hz. İbrahim (a.s),
rububiyette tevhidi
öğretirken putperestlerin
putlara tapmayla ilgili
hislerini harekete
geçirerek onları zaafa
uğratmış ve tereddüde
düşürmüştür. Şöyle
ki, birincisi, onların
mabudlarını “temâsil”
(yontulmuş heykeller)
olarak anmıştır. İkincisi,
onlar yaptıkları işi
babalarını taklit olarak
adlandırınca onlara
ve babalarına aşikar
sapkınlık nispet etmiştir.*

Bu metoddaki eğitimin önemli noktası, birtakım mevzuların duygu ve hisleri harekete geçirip vicdanı uyandıracak şekilde gündeme getirilmesi gerektiğidir. Mesela ikinci ayette, sahte tanrıların bir sineği bile yaratmaya muktedir olmadıkları misal verilmiştir. Çünkü bazı müfessirler açısından sinek, o zamanın insanları nezdinde hayvanların en zayıfıydı. (Tabersî, 1408 kameri, c. 7, s. 152; Tabatabaî, 1417 kameri, c. 14, s. 408). Onu yaratmaya güç yetirememeleri ve sinekten bir şeyi alamayacak kadar zayıf olmaları, gerçekten de mabudlarının zayıflığıyla ilgili duygularını harekete geçirebilmişti.

Diğer eğitim özelliği, hususen çok küçük ve zayıf hayvanları yaratmaya dahi muktedir olmadıklarına örnek vererek uygulandığında genel muhataba hâlikiyette tevhid eğitimi vermede model alınacak ve etkin kabiliyettedir. Son ayetin başındaki hitap da (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) bu noktayı teyit eder.

4.7. Nesnel Örnekler Gösterme ve Geçmişten Gerçek Öyküler Nakletme

Kur'an'da tevhid-i ef'alî eğitimin son metodu, nesnl örnekler gösterme ve geçmişten gerçek öyküler nakletmedir. Bu metoddaki, mesela hâlikiyette tevhid eğitimi için, zâhirde insanın işi olan ama aslında yalnızca Allah Teala'nın tekvinî izniyle gerçekleşen (ayette Allah'ın izniyle tahakkuk tekeli özellikle belirtilmiştir) yaratmaya benzer bir varetmenin nesnel ve gerçek örneği zikredilmiştir. Bu metodun hak bir inancın öğretilmesinde kullanılması, onu güçlendirmeyi sağlayacak ve onunla ilgili itminan duygusu hasıl olacaktır.

Bu örnek, Hz. İsa'nın (a.s) mucizelerinden biridir. Örnekte çamurdan bazı kuşların şeklinde bir şey yapılmış ve ona üflenmiş, bunun üzerine Allah'ın izniyle gerçek bir kuş haline gelmiştir. (Âl-i İmran 49).

Bazı Ehl-i Sünnet müfessirlerinin (Resid Rıza, tarihsiz, c. 3, s. 311) aksine, Al-lame Tabatabaî (Tabatabaî, 1417 kameri, c. 3, s. 200) ve diğer bazı Şii müfessirlerin (Cevadi Âmulî, 1378, c. 14, s. 331-334) inancına göre ayetin zâhiri bu olayın haricî süduru olduğunu, sadece sözlü ve meydan okumaya ihtiyaç için olmadığını göstermektedir. Çünkü, birincisi, eğer böyle olsaydı bu tahsis edilmiş manaya delalet için kayıtlı varlık gerekirdi. İkincisi, başka bir ayette bu olay, kıyamet günü Hazret'in (a.s) geçmişteki fiilinin hikayesi biçiminde Allah tarafından aktarılabacağı gerekmektedir:

﴿وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي﴾

“Yine sen, Benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar ve içine üflerdin de, Benim iznimle bir kuş oluverirdi.” (Maide 110)

İkinci ayetin özelliği, çamurun kuşa dönüşme aşamasına ilaveten, ilk aşamanın, yani Hz. İsa (a.s) tarafından çamurdan kuş gibi bir şey yapılması merhalesinin de -zâhirde sadece İsa'nın yaptığı bir şeydir, Allah'ın işi değil- Allah'ı izniyle kayıt altına alınmasıdır: “وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي”. Bu da göstermektedir ki, bu gerçek misalde o kuşun tüm yaratılış merhaleleri, başından sonuna dek Allah'ın izniyle gerçekleşmiştir.

Gerçek kuşa dönüşme aşamasına nispetle İsa (a.s) tarafından çamurdan kuşun

yapılması aşamasında bu iznin lüzumunun belirtilmesi, yaratmanın Allah'a münhasır olduğuna daha fazla delalet etmektedir. Çünkü bu aşamada bütün işler zâhiren İsa (a.s) tarafından gerçekleştirilmiş ve orada bulunanlar, onun çamurdan kuş yapmak için sarfettiği bedensel faaliyeti ve el hareketlerini ve nihayetinde de kuşun meydana gelmesini onun faaliyetinin sonucu görmüşlerdir. Halbuki bu işler ve onun neticesi, tümü Allah'ın iznine bağlıdır. Öyle ki, o yapmış gibi görünen işlerin tamamı aslında Allah'ın herşeyi yaratan tek hâlik olduğunu göstermektedir.

Bu metod mâlikiyette tevhidin öğretimi için de kullanılmıştır. Allah tarafından bazı peygamberlere ve başka kişilere mülk ihsan edildiğine ilişkin gerçek öyküler ve onun mülk mâlikiyetinin bu yolla gösterildiği nakledilmiştir. Bu ayetler göstermektedir ki bazı kimseler peygamberler gibi mülk ve hakimiyet sahibi olduysa o mülk Allah tarafından onlara lütfedilmiştir.

Kur'an'da anlatılan gerçek öykülerden biri Talut ve Davud'la (a.s) ilgilidir. Bu konuyla ilgili ayetlerde mülkün Allah tarafından onlara verildiğine işaret edilmiştir. (Bkz: Bakara 246-247, 250-251).

Bu metodda eğitimin dikkat çekici noktası, muhataplar tarafından gerçek ve haricî tahakkuku bütünüyle açık ve inkar edilemez olan örnekler verilmesidir. Bu durumda eğitim, o örneklerin nakledilmesi sayesinde daha iyi gerçekleşecektir. Mesela bu ayetlerde herkesin gördüğü kuşun yapılması Hz. İsa tarafından tahakkuk ettirilmiştir. Yine tüm insanların şahit olduğu Talut ve Davud'un (a.s) mülk ve hakimiyeti Allah'a nispet edilmiştir. Dolayısıyla hâlikiyet ve mâlikiyette tevhid ilkesi daha iyi öğretilmiş olacaktır.

5. Sonuç

Kur'an'da tevhid-i ef'alî eğitimin metodları hakkında buraya kadar anlatılan konuların toplamından çıkan sonuç şudur ki, Kur'an, bu eğitimin hedefinin, yani varlık âleminde Allah'ın tek fâil olduğuna derunî ve muhkem iman ve itikadın mükemmel biçimde gerçekleşmesi için yöntemlerden geniş ve muhtelif bir yelpaze kullanmıştır. İlk iki metod, yani "farzetme" ve "doğrudan telkin" bu itikadın hakkaniyetini ispatlamanın zımnında onunla ilgili temel bir tanıma kazandırmaktadır. Bu temel inanç, onun "fıtrî olduğuna dikkat çekme" metoduyla derunî hale getirilip kökleştirilerek iki metodun, "tefekküre sevk etme" ve "istidlal" metodlarının kullanılmasıyla derunî ve haricî sağlamlık meydana getirmekte ve nihayet "duygu ve hisleri harekete geçirme" metodu bâtil itikatları zayıflatarak "nesnel örnekler gösterme ve haricî öyküler nakletme" metoduyla hak itikadı güçlendirmekte ve ona güven oluşturarak tevhid-i ef'alî eğitimi en yüksek seviyeye yaklaştırmaktadır.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim, (1376 şemsi), tercüme: Seyyid Celaleddin Müctebavî, Tehran: Hikmet.
- Ayyaşî, Muhammed b. Mesud (1380 kameri), Kitabu't-Tefsir, Tehran: Kitabhane-i İlmîyye.
- Berkî, Ahmed b. Muhammed (1370 kameri), el-Mehasin, tashih ve talik: Seyyid Celaleddin Hüseyinî, Tehran: Daru'l-Kütübî'l-İslamiyye.
- Bir grup yazar (1391), Felsefe-i Talim ve Terbiyet-i İslamî, zir nazar-i Üstad Muhammed Taki Misbah Yazdî, Tehran: İntişarat-i Medrese.,
- Cevadi Âmulî, Abdullah (1378), Tesnim, Kum: İsrâ.

- Cevadî Âmulî, Abdullah (1383), *Tevhid der Kur'an*, Kum: İsrâ.
- Emin, Seyyid Nusret (1361), *Mahzenü'l-İrfan der Tefsir-i Kur'an*, Tehran: Nehzet-i Zenan-i Müselman.
- Hüseynzade, Ali (1377), *Berresi-yi Şivhâ-yi Davet-i Enbiya-yi Ulu'l-Azm der Kur'an* (Payanname-i Karşınası-yi Erşed), Kum: Müessesesi-i Âmuzeşi ve Pejuheşi-yi İmam Humeynî (rh).
- Hüseynzade, Seyyid Ali (1388), *Sire-i Terbiyeti-yi Peyamber (s.a.a) ve Ehl-i Beyt (a.s)*, c. 4, Nigereşi ber Âmuzeş ba Te'kid ber Âmuzeşhâ-yi Dinî, Kum: Pejuheşgah-i Havza ve Danişgah.
- Kaşanî, Molla Fethullah (1336), *Tefsiru Menhecî's-Sadıkîn fi İlzâmî'l-Muhallifin*, Tehran: Kitâbfuruşi-yi Muhammed Hasan İlmî.
- Kurtubî, Muhammed (1364), *el-Camiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Tehran: Nasır Hüsrev.
- Mekarim Şirazî, Nasır (1421 kameri), *el-Emsile fi Tefsiri Kitâbillahî'l-Münzel*, Kum: Medresetu'l-İmami Emiri'l-Müminin (a.s).
- Mekarim Şirazî, Nasır, bir grup âlim katkısıyla (1367), *Peyam-i Kur'an*, Kum: Medresetu'l-İmami Emiri'l-Müminin (a.s).
- Meşayihirâd, Şihabuddin (1380), *Talim ve Terbiyet-i Dinî (Mecmua-i Makalat)*, Kum: Pejuheşgah-i Havza ve Danişgah.
- Misbah Yezdî, Muhammed Taki (1370), *Âmuzeş-i Felsefe*, Tehran: Merkez-i Çap ve Neşr-i Sazman-i Tebligat-i İslâmî.
- Misbah Yezdî, Muhammed Taki (1389), *Hodaşınası, tahkik ve nigareş: Emir Rıza Eşrefî*, Kum: Müessesesi-i Âmuzeş ve Pejuheş-i İmam Humeynî (rh).
- Musevî, Sebzivârî, Abdula'la (1431 kameri), *Mevahibu'r-Rahman fi Tefsiri'l-Kur'an*, Kum: Daru't-Tefsir.
- Mustafavî, Hasan (1385), *el-Tahkik fi Kelimati'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Tehran: Merkez-i Neşr-i Âsâr-i Allame Mustafavî.
- Razî, Fahrüddin (1420 kameri), *el-Tefsiru'l-Kebir ve Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî.
- Reşid Rıza, Muhammed (tarihsiz), *Tefsiru'l-Menar*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- Seyf, Ali Ekber (1379), *Revanşınası-yi Perverîşî (Revanşınası-yi Yadgiri ve Âmuzeş)*, Tehran: Müessesesi-i İntişarat-i Agah.
- Subhanî, Cafer (1373), *Menşur-i Cavid-i Kur'an*, Kum: Müessesesi-i İmam Sadık (a.s).
- Subhanî, Cafer (1404 kameri), *Mefahimu'l-Kur'an, bi-Kalemi's-Şeyh Caferi'l-Hadi*, Kum: İntişarat-i Tevhid.
- Subhanî, Cafer (1420 kameri), *Buhus fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî.
- Suyutî, Celaleddin (1404 kameri), *el-Dürü'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur*, Kum: Kitabhane-i Ayetullah Mer'eşî Necefi.
- Şeriatmedari, Ali (1366), *Talim ve Terbiyet-i İslâmî*, Tehran: Emir Kebir.
- Tabatabaî, Muhammed Hüseyin (1417 kameri), *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî.
- Tabatabaî, Muhammed Hüseyin (tarihsiz), *Nihayetu'l-Hikme*, Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî.
- Taberî, Muhammed b. Cerir (1412 kameri), *Camîu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- Tabersî, Fadl b. Hasan (1408 kameri), *Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan (tarihsiz), *el-Tıbyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî.